

Бабій І. М.,

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль

ІМЕННИКОВА ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКА НОМІНАЦІЯ У РОМАНІ «ПРАВДА І КРИВДА» М. СТЕЛЬМАХА

У статті розглядаються іменникові індивідуально-авторські новотвори, які функціонують у романі «Правда і кривда» М. Стельмаха. Проаналізовано семантику іменникових новотворів, особливості їх творення та стилістичного функціонування.

Ключові слова: новотвір, авторський неологізм, індивідуально-авторські інновації, неолексема.

В статье рассматриваются индивидуально-авторские новообразования-существительные, которые функционируют в романе «Правда и кривда» М. Стельмаха. Проанализировано семантику новообразований-существительных, особенности их образования и стилистического функционирования.

Ключевые слова: новообразование, авторский неологизм, индивидуально-авторские инновации, неолексема.

The article is devoted to the analysis of individual author's noun neologisms, created by M. Stelmakh in the novel «Pravda i kryvda» (Truth and Injustice). The semantics of noun neologisms has been analysed, the peculiarities of their formation and stylistic functioning have been determined.

Key words: neologism, author's neologism, individual author's innovations, neo-lexeme.

Одним із засобів формування письменницького ідіостилю є індивідуально-авторська словотворчість, до якої звертаються творці в пошуках нового, свіжого, оригінального авторського слова, як правило, з потужними естетичними настановами. Результатом авторського словотворення, письменницького творчого пошуку є індивідуально-авторські неологізми. Науковці виділяють кілька ознак, притаманних цим словам (індивідуальність їх творення, стилістичне навантаження, тимчасовість існування, прозорість значень та ін.), однак найвагомішою серед них, на думку відомої дослідниці-неолога Р. Намітокової, є «ознака індивідуальності їх створення, ознака авторства слова» [2, с. 19]. Індивідуально-авторські лексичні неологізми «покликані в оригінальній формі віддзеркалити своєрідність світобачення і світосприйняття поета, вони є специфічними знаками авторського стилю, «продуктом» складних взаємовідношень у триаді «світ – мова – мовець» [1, с. 32], як зазначає мовознавець Г. Вокальчук.

В українській лінгвістиці авторську неологічну лексику у різних аспектах розглядали такі дослідники: В. Русанівський, Г. Вокальчук, О. Стишов, Ж. Колоїз, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Н. Адах, Г. Сюта, В. Герман, Л. Пашко, С. Богдан, Л. Ставицька, Т. Юрченко, О. Жижома та ін.

Мета нашої розвідки – здійснити семантико-дериваційні особливості авторських лексичних неологізмів-іменників та особливості їх функціонування у романі «Правда і кривда» М. Стельмаха.

Вагомий внесок М. Стельмаха у художню літературу вичерпно охарактеризувала відома дослідниця Н. Сологуб, зазначивши: «В одній із своїх поезій Михайло Стельмах сказав: Боюсь людей, що проживуть, як гості, все життя. Ні, він не був гостем на землі. За походженням селянин, він і в художній творчості орав, сів я жав» [35].

Іменникові індивідуально-авторські інновації становлять найчисленнішу групу серед лексичних новотворів інших граматичних класів. У романі виявлено близько 200 іменникових лексичних неологізмів. У цій статті розглянемо прості за структурою авторські неологізми (їх виявлено 90), які можна об'єднати у такі тематичні групи:

1) назви осіб за такими ознаками:

– рід занять, діяльність: **мелун, кладун, паплюжник, пустотник, зрадливець, «засядько», магула, похатниця** (*Хіба ж то робітник? Він перед очима – мелун, а за плечима – кладун* (с. 40); – *Прикуси язика, – стискає жінчине плече, – бо він колись згадає твого «засядька»* (с. 188); – *Кумедія, та й годі! Яким колись був оратором, а тепер магулою став. Невже у вас язик зачерепив? Чи, може, душу заклинило? Я ще давно зрішив на вас, що в лиху годину ви станете як не зрадливцем, то пеньколодою* (с. 181); – *Еге, коли б він один, паплюжник, був!* (с. 42); – *Що тільки ці пустотники витворюють!?* – *стривожилась Катерина* (с. 147);

– внутрішні (характерологічні) якості, властивості: **кислій, невдашечка, смирняга, боязливець, чудачина, нудник, жеребило, крутіяка, бездушник** (*В його фортуна почали вірити навіть скиглії і кислій, які, більше, ніж треба, думали про смерть* (с. 70); «*Що, коли й справді цей ідейний чудачина заробив на війні не тільки миліції, але й іконостас?*» (с. 258); – *Дурні бездушники, баяндрасники і невігласи прозвали!* (с. 195); «*В такого нудника навряд чи поживишся чимсь*», – *подумав Марко* (с. 328); – *Де там, цей крутіяка із домовини вилізе, як почув добрий хабар, – діловито обізвався хтось із конюхів* (с. 186); – *...Ну й дух сміливості покинув мене, дух зневіри потягнув у болото, я став боязливецем, але ж не зрадником* (с. 158); – *Ну, прояснись, невдашечко моя. Ти ж така добра, славна, тільки занадто крихка душа в тебе, мов колосок у жнива* (с. 82);

– зовнішній вигляд, риси портрету: **дебеляга, жмаканиці** (під очима), **кирпатинка, карлючини / закарлючини** (вусів) (...*скульптор Колісниченко, дебеляга, з стіжком розкуйовдженого волосся і бездонними очищами* (с.141); ...*а на його броватому, з жмаканицями під очима обличчі туманом проходить приниження, прохання...* (с.156); *Конюх озирнувся, поправив карлючини вусів* (с. 204);

– значення недорослості: **чадунь** 'дитя' (– *Омисмо... достойну нагороду мого чадуні?* (с. 155);

– родинний стан: **покритченко** (*Ось уже горбатиться й землянка Маври Покритченко. Теж хтось вліпив таке прізвисьце якомусь покритченку і милосердія не мав у душі* (с. 98);

– соціальний стан: **анти-лігенція, напівхвойда** (Для них у нього завжди знаходилося зневажливе визначення: **анти-лігенція, тобто прошарки, які починаються з «анти»**; з ними треба вуха на маківці тримати (с.174); У цієї **напівхвойди** й прожив Мамура (с. 89);

Іменникові лексичні новотвори М. Стельмаха на позначення осіб найчастіше утворені суфіксальним способом. Найбільш продуктивними є моделі творення назв осіб за допомогою суфіксів:

-ник / -ик від прикметникових та дієслівних основ: **бездушник, нудник, пустотник, паплюжник** (паплюжник ← паплюжити);

-ун від дієслівних основ: **мелун, кладун** (кладун ← класти);

-ець від прикметникових основ: **боязливець, зрадливець** (боязливець ← боязливий, зрадливець ← зрадливий).

Менш продуктивними є моделі творення за допомогою суфіксів: -ій (**кислий** ← кислий), -ил(о) (**жеребило** ← жеребець), -ун' (**чадунь** ← чадо), -ин(а) (**чудащина** ← чудаць), -яг(а) (**дебеляга** ← дебелий, **смирняга** ← смирний), -ак(а) (**крутіяка** ← крутий). Такі лексеми містять оцінно-експресивне забарвлення, за допомогою них письменно виражає власне ставлення до героїв, яких позначає цими назвами;

2) назви тварин: **кувікало, квакуха** (Тоді біля двох кадубів з балухатими і широкооротими **квакухами** виставлялась... **варта** (с. 239); Він же не до коней, а тільки до свиней заглядає, щоб вивезти собі якесь **кувікало** (с. 195);

3) назви рослин: **праявір** (А де ж той могутній **праявір** над водою? Таких яворів Марко, хоч скільки світу пройшов, ніде не бачив (с. 27);

4) назви предметів, речовин тощо: **підситок, морелівка / паленуха / мелясівка** 'горілка', **натик, пляшенція, «георгій»** 'ордени' (– А тоді ж і війна, либонь, безпартійною була, та все одно «георгій» кров'ю зароблялися... (с. 260); – Хіба ж це робота на цьому **натику**? – махнув рукою на трактор (с. 322); – Не буряківкою, а сладчайшою **морелівкою**... (с. 66); **Став на стіл якусь паленуху і частуй нового голову** (с. 341);

5) назви географічних об'єктів: **круговиння** (Там у **круговинні** над річкою стоїть клунья мого кума... (с. 250);

6) назви населених пунктів, приміщень, будівель та їх частин: **хавіра, переддвір'я** (Але лісництво у нас потроху виписує людям **дерево, то й зіб'єте** собі якусь **хавіру**, а далі буде видно (с. 27); ...напакував біля **переддвір'я** люльку... (с. 45);

Найбільш продуктивними моделями творення конкретних іменників-неолексем є моделі творення за допомогою суфіксів. Рідше іменникові неолексеми утворені префіксальним способом (**праявір** ← **явір** за допомогою префікса пра-) та префіксально-суфіксальним (**підситок** ← **сито** за допомогою префікса під- і суфікса -ок; **переддвір'я** ← **двір** за допомогою префікса перед- і суфікса -j(a)) від іменникових твірних основ.

7) назви дій, процесів та їх результатів: **вигуленьки, вмерлини, ваганина, приключина, лементация, заключина** («Бач, як одразу потягло на **вигуленьки!** То й хай. Обійдеться гостювання без неї!» (с. 105); – Люблю, коли є **приключина** випити і дати роботу зубам та кендюху (с. 248); Треба ж було за якусь **заключину** вхопитись... (с. 101); ...обізвався Порфирій, якому і за вухом не свербіло від усіх **лементаций** жінки (с. 411).

Такі неолексеми утворені суфіксальним способом за допомогою суфіксів -ин(а), -ацій(а): ваганина, приключина, заключина, лементация (**приключина** ← **приключитися, заключина** ← **заключатися, лементация** ← **лементувати**).

8) назви збірних понять: **зеленяччя, всіячина, купеляччя, реміняччя, папір'я, щупаччя** (Сама стільки пережила, овдовіла, перестраждала, а **зеленяччя** й досі росте в твоїй голові (с. 84); ...а хата ...розвалилась на **купеляччя** дров (с. 184); Може, ви з цього **реміняччя** шиєте собі царські золоті черевички? (с. 177); ...бо вже скарги і посланці, як у жнив'яну годину, помчали з **папір'ям** та нашептали і в райком, і в райвиконком... (с. 250); – Можеш і на посвіт поїхати **щупаччя** бити (с. 250).

У сучасній українській мові збірні іменники утворюються суфіксальним способом. Аналогічно й іменникові неолексеми М. Стельмаха зі значенням збірності утворені за допомогою суфіксів -ин(а), -j(a) тощо.

9) назви абстрактних понять: **дрімотливість, мализна, сутнє, перебутнє, стеливо, комбінаторство, приймацтво, химерія, хмарочінь** (...на обличчі ... дивовижно поєднується владність і **дрімотливість**, всю сповнену гідності постать Безбородька (с. 111); – Все це минеться, серденьято, бо воно не **сутнє**, а **перебутнє** (с. 150); Отак і йде людина в м'якому **стеливі** кохання, ясниться посмішкою (с. 153); – Чи не пахне це **комбінаторством**? (с. 395); А Радянська влада, надіючись на Поцілуйка, залишала його для підпілля, не для **приймацтва** (с. 157); Так чи є в його розумному баняку і крученому серці хоч якась **мализна** любові!? (с. 139); – Чорти батька зна що лізе в голову! **Химерія** та й годі (с. 198);

10) назви емоцій, психічних станів: **скорб, жалостивість, жалостинка** (Вони були правдиві, змучені і скорбні, і це вже була **скорб** не за життя, а **скорб** за нашою землею, за правдою, яка обергала б наші згасаючі імена (с. 58); ...напустив на свій вузький вид **жалостивість** до неї (с. 136); Навколо її рота майже завжди тремтіла прекрасна жіноча **жалостинка**... (с. 174);

Абстрактні іменники-новотвори М. Стельмаха утворені за традиційними словотвірними моделями, зокрема, всі вони в основному утворені суфіксальним способом за допомогою суфіксів -ість, -ств(о), -інь, -изн(а) та ін.: дрімотливість ← дрімотливий, жалостивість ← жалостивий, мализна ← малий, стеливо ← стелити.

11) назви із суфіксами суб'єктивної оцінки (зменшеності, здрібнілості, збільшеності, згрубілості): **плечатка, льодок** (І вони вже на свої незатверділі **плечатка** з серйозністю богинь і з усмішкою богинь **платили** найтяжчу чоловічу роботу (с. 44); ...дзвінко зойкали кружечки пухирчастого березневого **льодку** (с. 45).

У романі «Правда і кривда» простежуємо уживання власних назв у значенні загальних з метою передачі загальної оцінної характеристики персонажів. Як правило, такі емоційно-експресивні назви осіб утворені від прізвищевих назв, а саме: **махомети, шекспіри, гегелі, гітлери, гоголем** (Тепер уяви, що на тебе вся наука з усіма **гегелями** дивиться, і доведи, як може вчитися дитя революції... «Доведу!» – відповів я, з трепетом

відчуваючи, як до мене підступає ота наука з невідомими *гегелями*» (с. 124); – ...Та як же ви, такі тендітні, наших *махометів* (дітей) будете вчити? (с. 121); – Я знаю, ви, відхопивши вищу освіту, і досі живете великим, різним художеством, *шекспірами* і духом... що й *шекспірам* не снилось (с. 161); То будь прокляте навіть те срібло і золото, з якого вилуплюються *гітлери*, будь прокляте і оте сім'я, що викликає катюг і убивць (с. 217); або ж залишаються власними: *Гітлера* чи композит *Гітлер-зміюка* (ці ж назви містять негативне оцінне забарвлення), наприклад: ...а я – за Георгія, бо і він, і ти душили *Гітлера-зміюку*, щоб його всі громи і землетруси викидали з святої землі... (с. 31); Матері як матері: питали одне й те саме, чи не стрічав десь їхніх синів, які стукають вже собаці *Гітлераці* в залізні двері (с. 38).

Персонажами роману «Правда і кривда» є герої з прізвищами Поцілуйко і Безбородько, щоправда, вони є негативними. З метою узагальнення негативної характеристики героїв М. Стельмах уживає назви *поцілуйки*, *безбородьки* як загальні слова у стосунку й до інших персонажів, наприклад: *Хто ж брудними руками вчепився в твою душу і в твою біографію, Григорію, хто під корінь б'є ножем нашу святість і найкращі поривання? Поцілуйки, тільки зашмульгані поцілуйки, будьте ви прокляті навіки!* (с. 419); *А всілякі більші чи менші безбородьки в конюхи вже не підуть: вони скуштували і легкого хліба, і меду, заробленого язиком чи лукавством...* (с. 226); –...*А безбородьки з нашого тільки своє викрадають собі* (с. 232); – *Не зійшовся на безбородьках світ клином. Але чепкі вони, як бур'ян* (с. 278); – *Менше буде безбородьків, усім, і мені, полегає* (с. 215).

Корпус іменникових авторських інновацій на позначення осіб у мовній палітрі М. Стельмаха активно доповнюють слова з різних тематичних груп або сполучення слів. Йдеться про номінації: *перекотиполе*, *служба*, *огіда*, та ін., значення яких можна зрозуміти у таких контекстах: – *Ти знаєш, кого женеш із поля? – Знаю! Не робітника, а перекотиполе, погонича. Оранка настає – поганяєш на оранку, сімба прийде – поганяєш сіяти...* (с. 399); – *Геть, огідо, бо людей покличу!* (с. 101); – *Ти, службо, оптиміст!* (с. 252). Більшість із таких номінацій у романі вжито у функції звертання.

Проаналізований фактичний матеріал виявив, що Стельмахові іменникові лексичні неологізми в основному утворені за традиційними словотвірними моделями, властивими українській мові. Активне застосування індивідуально-авторських неологізмів у творах М. Стельмаха свідчить про влучність письменникового слова, вичерпність авторських характеристик та мистецький талант.

Література:

1. Вокальчук Г. М. Словотворчість українських поетів ХХ століття: монографія / Г. М. Вокальчук. – Острого: Національний університет «Острозька академія», 2008. – 536 с.
2. Намитокова Р. Ю. Авторские неологизмы: словообразовательный аспект / Р.Ю. Намитокова. – Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1986. – 160 с.
3. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980.
4. Сологуб Н. М. М. Стельмах – «сіяч українського поетичного слова» / Н.М. Сологуб // Культура слова. – Вип. 76. – К.: Видавн. дім Дмитра Бурого, 2012. – С.30-34.
5. Стельмах М. П. Твори: В 7-и т. – Т.4. / М. П. Стельмах. – К.: Дніпро, 1983. – 712 с.